

Lietuvos verslininkai su praeitimi pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu

VILIUS ŠIMKUS

Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, 01101 Vilnius
El. paštas vilius.simkus@gmail.com

Tyrimė analizuojami Lietuvos *verslininkai su praeitimi* pirmaisiais metais po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Pagrindinė keliamà problema – iki šiol nėra ištirta, kokie sovietmečiu privilegijuoti ir verslo ar administravimo patirtį turėję žmonės aktyviai įsitraukė į Lietuvos įmonių kūrimą. Analizuojamas pirmųjų verslininkų amžius, išsilavinimas, kilmės vieta, verslo pobūdis, partinė priklausomybė, gebėjimas prisitaikyti prie laisvosios rinkos sąlygų. Pagrindiniai tyrimo šaltiniai yra enciklopedijos, periodiniai leidiniai, specializuotų leidinių sudaryti Lietuvos verslo lyderių sąrašai, žinynai, verslo istorijos literatūra, Lietuvos Respublikos Vyriausiosios rinkimų komisijos bei Statistikos departamento duomenys ir Registrų centras. Tyrimė *verslininkai su praeitimi*, remiantis istoriografija, skirstomi į šias kilmės grupes: pagrindžio verslininkai, kooperatininkai, administratoriai, galios struktūrų atstovai bei nomenklatūrininkai. Prieinama išvada, jog bendras šių grupių verslininkų portretas gana prieštaringas ir nevienareikšmis: stipriai varijavo verslininkų amžius (gimę nuo 3 iki 7 deš. vid.), įkurtų verslų pobūdis (nuo prekybos ir paslaugų sektoriaus iki stambių pramonės įmonių), kilmės vietos (vienose grupėse daugiau kilusių iš miestų, kitose – iš provincijos), išsilavinimas (dauguma turėjo aukštąjį išsilavinimą, tačiau pasitaikydavo pagrindžio verslininkų ir kooperatininkų, turinčių tik vidurinį ar specialųjį vidurinį išsilavinimą) ir pirminė socialinė kilmė (dauguma aprašomų verslininkų buvo glaudžiai susiję su sovietų valdžios struktūromis, o pagrindžio verslininkai ir kooperatininkai dažniausiai buvo iš neprivilegijuotų socialinių sluoksnių).

Raktažodžiai: verslininkas su praeitimi, privatus verslas, verslininkai, įmonių administratoriai, kooperatininkai

IVADAS

Problematika. Šiuolaikinės Lietuvos visuomenės santykis su verslu tebėra gana problemiškas: mažiau nei pusė Lietuvos gyventojų palankiai vertina Lietuvos verslą [38], 27 proc. verslininkus apibūdina kaip „godžius“, 19 proc. – kaip „savanaudžius“. Įprastai neigiamas požiūris į verslą siejamas su iš sovietmečio ateinančiomis kritiškomis nuostatomis ir

įsitikinimu, kad „sėkmingo verslo pradžia Lietuvoje nebuvo sąžininga“ [78, 42], o apskrūs verslininkai nelegaliai įgijo nuosavybę pasinaudoję SSRS griūtimi, didelė dalis gyventojų (42 proc.) vis dar teigia, kad nėra nė vieno verslininko, kurį jie gerbia ar kuriuo pasitiki [78, 23; 15]. Tokį požiūrį galima sieti su žinių stoka, bet kartu negalima atmesti tikimybės, kad jį skatina ir neskaidrūs paties verslo atsiradimo būdai: vis dar trūksta informacijos apie verslo aplinką, verslininkų kilmę. Situaciją apsunkina ir tai, kad dažnai verslo imdavosi prastos reputacijos ar kritiškai vertinamose valstybės saugumo ar valdžios institucijose dirbę žmonės.

Tyrimo objektas. Šis straipsnis apie *verslininkus su praeitimi*, veikusius Lietuvoje pirmaisiais nepriklausomybės metais. Jame siekiama išsiaiškinti, kokie žmonės, turėję geresnes startines pozicijas dėl savo veiklos sovietmečiu, Lietuvoje įkūrė privačius verslus žlugus valstybinei planinei ekonomikai. Taip pat analizuojama, iš kokios aplinkos šie verslininkai atėjo ir kokiais būdais kaupė pirminį kapitalą (finansinį, socialinį ar kultūrinį), kokią įtaką jų kilmė turėjo verslo pobūdžiui. Aprašius *verslininkų su praeitimi* kilmės grupes, jų pagrindu formuojama kolektyvinė kiekvienos grupės biografija.

Pamatinės šio darbo sąvokos – *privatus verslas* ir *verslininkas su praeitimi*. *Privatus verslas* – tai verslas, nepriklausantis valstybei, Vyriausybei. Tai gali būti vieno asmens ar nedidelės asmenų grupės valdoma įmonė, akcinė arba uždaroji akcinė bendrovė [51]. *Verslininkas su praeitimi* – verslu užsiimantis asmuo, kuris iki 1990 m. buvo sukaukęs socialinį, kultūrinį ar finansinį kapitalą, išskirtinę patirtį ir gebėjimus ir šios savybės sąlygojo geresnę jo startinę poziciją kuriant verslą nepriklausomoje Lietuvoje. Pagrindinis šiame tyrime naudojamas metodas yra prozopografija.

Verslo kilmė čia suprantama kaip jį įkūrusių žmonių veiklos, patirties, įgūdžių, kuriuos šie turėjo prieš įkurdami savo pirmąją verslo įmonę po 1990 m. kovo 11 d., visuma. Verslo kilmė nustatoma identifikavus konkrečius verslo įmonės steigėjus, remiantis šaltiniais įvertinus jų biografijos faktus ir pagal tai jie priskiriami tam tikrai verslo kilmės grupei. Verslo kilmės siejimas su konkrečių žmonių biografijomis nurodo į specifinį regioną (posovietinę erdvę) ir laiką (perėjimą iš planinės į rinkos ekonomiką). *Verslininkams su praeitimi* steigiant savo įmones, sparčiai vyko valstybinio turto privatizavimas, keitėsi verslą reglamentavę įstatymai, socialinė aplinka, kilo nusikalstamumo banga, infliacija, o verslui didelę įtaką turėjo paskiri politiniai sprendimai.

Kilmės grupių prozopografiniame tyrime bus analizuojami verslininko kilmės regionas, amžius, veikla iki verslo, išsilavinimas, svarbiausių įkurtų ar valdytų įmonių veiklos kryptys, partiškumas ir įmonių įkūrimo metai. Tyrime nebus atsižvelgiama į verslininkų šeiminį statusą, verslo sukūrimą sąlygojusias aplinkybes ar veiklą jaunystėje, tautybę. Atrinktos grupės skiriasi ir duomenų kiekiu – kai kurie verslininkai nelinkę atskleisti savo asmeninių duomenų, išsilavinimo ar turimo turto apimtys. Tyrime analizuojami turtingiausi, įtakingiausi, su didžiausiomis Lietuvos įmonėmis siejami asmenys, kadangi ne visos analizuojamos grupės vienodai dažnai figūravo verslo lyderių sąrašuose, kartu į tyrimą įtraukti visuomenėje žinomesni asmenys, turėję savo verslą ir plačiau nušviesti žiniasklaidoje. Tyrimo chronologija apima vėlyvąjį sovietmetį ir pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį.

Tyrimo tikslas: nustatyti Lietuvos nepriklausomybės pradžioje veikusių *verslininkų su praeitimi* kilmės grupes ir būdingiausias jų asmens ir veiklos charakteristikas.

Uždaviniai: 1) remiantis literatūra išskirti Lietuvos *verslininkų su praeitimi* kilmės grupes; 2) aprašyti išskirtas Lietuvos *verslininkų su praeitimi* kilmės grupes atskleidžiant kiekvienos jų specifiką bei būdingiausias verslininkų charakteristikas: amžių, išsilavinimą,

kilmės regioną, veiklos pobūdį, politinę priklausomybę; 3) atskleisti bendriausias Lietuvos *verslininkų su praeitimi* charakteristikas.

Šaltiniai. Sudarant reprezentatyvų *verslininkų su praeitimi* sąrašą buvo pasitelkti specifiniai informaciją apie verslininkus teikę šaltiniai: Lietuvos statistikos departamento leidiniai, indeksavę Lietuvos įmones [33], analogiškai Lietuvos verslo lyderių sąrašai, nuo 1995 m. publikuoti *Verslo žiniose*, kita apie verslą rašiusi Lietuvos žiniasklaida. Atrinkus verslininkus, jų biografijų ir informacijos apie verslus ieškota Registrų centro duomenų bazėje [72], analizuojamo laikotarpio bibliografinio, žinyo ir enciklopedinio tipo leidiniuose [27; 28], įmonių kataloguose, verslo asociacijų leidiniuose; pasitelkti ir Lietuvos periodiniai leidiniai, taip pat žurnalistų, verslininkų, istorikų publikuotos verslininkų biografinės apybraižos ir interviu bei verslininkų atsiminimai, memuarai, biografijos [8; 26; 31; 56; 60; 62; 63; 69; 70; 74]. Minėtų šaltinių pagrindu šiam tyrimui atrinkti 109 *verslininkai su praeitimi* (priskiriami 5 skirtingoms kilmės grupėms), kurių biografijos faktai yra šio straipsnio pamatas.

Istoriografija. Nors Lietuvoje būta bandymų tirti įvairių verslo grupių kilmę [2; 11; 65; 75], plačiau verslo kilmė po 1990 m. iki šiol istorikų ir sociologų mažai tyrinėta (išimtimi galima laikyti Kastyčio Antanaičio straipsnį) [75, 160–183]. Keli bandymai aprašyti XX a. pabaigos – XXI a. pradžios verslo kaitą buvo greičiau proginiai ir gana vienpusiški [36; 74; 75; 78]. Tenka konstatuoti, kad išsamesnių mokslinių monografijų apie privataus Lietuvos verslo kilmę ir raidą vis dar nėra. Verslininkams skirtuose leidiniuose ar žiniasklaidoje pasitaikančiuose straipsniuose aprašomos lietuviško verslo sėkmės istorijos, parašytos žurnalistų ar pačių verslininkų, dažniausiai apsiriboja vieno žmogaus, įmonės ar verslo šakos atvejais; būdamos neobjektyvios, angažuotos ir nepatikimos jos beveik niekada nepasakoja apie įmonių privatizavimą, dabartinių savininkų pradinio kapitalo kilmę ar sąsajas su politikais.

TYRIMO METODAI IR VERSLININKŲ SU PRAEITIMI KILMĖS GRUPIŲ IŠSKYRIMAS

Šiame straipsnyje naudojami pagrindiniai metodai yra prozopografinis, padedantis išanalizuoti verslininkų kilmę, ir lyginamasis istorinis. Prozopografijos terminas vartojamas Belgijos istorikės Hilde De Ridder-Symoens pasiūlytu apibrėžimu – tai „kolektyvinė biografija, apimanti išorinius populiacijos grupės, turinčios ką nors bendro, bruožus. Tyrimas padedamas nuo biografinių duomenų klausimyno apie išskirtą žmonių grupę“ [73, 5]. Klausimyno rezultatai šiame straipsnyje aptariami pagal analizuojamų verslininkų kilmės grupes. Tradiciškai prozopografinis, arba kolektyvinės biografijos, tyrimo metodas Lietuvoje dažniausiai naudojamas LDK kilmingųjų giminių tyrimams [34; 52], tačiau vis gausėja bandymų tirti akademikų, studentų grupes ir dvasininkus [45; 57]. Prozopografija nėra įprastas metodas analizuojant posovietinę erdvę – nors yra nemažai biografinių Lietuvos verslininkų tyrimų [pvz., 27; 28; 56; 62; 63; 74; 70], tačiau kolektyvinis verslininko kilmės aspektas nenagrinėtas. Šio metodo taikymas po 1990-ųjų susiduria su rimtomis problemomis: didelė dalis aprašomų žmonių dar yra gyvi ir didesnė dalis informacijos apie juos nėra laisvai prieinama, o gyvenimo istorijos dar rašomos ir kartais, esant reikalui, perrašomos. Žinoma, ištirti visus Lietuvos verslininkus nėra galimybių, todėl jų kolektyvinis socialinis portretas šiame darbe sąlyginis – stengiamasi daugmaž reprezentatyviai atspindėti visas išskirtas svarbiausias kilmės grupes pasitelkiant ryškiausių, didžiausių, pelningiausių pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio Lietuvos įmonių ir turtingiausių žmonių sąrašus. Tyrime analizuojami šie verslininkų kolektyvinės biografijos aspektai: amžius, lytis, kilmės vieta, išsilavinimas, veikla iki įkuriant pirmąsias verslo įmones, pirmosios įmonės

įkūrimo laikas, įmonių veikla ir verslininkų politinė priklausomybė. Visi šie aspektai, manoma, gali atskleisti būdingiausias *verslininko su praeitimi* charakteristikas, todėl jie įtraukti į tyrimo klausimyną. Analizuojamų 109 skirtingų verslininkų biografijos faktai ir yra šio tyrimo pagrindas.

Šiame tyrime nėra naudojami interviu metodai ir *actor-network* teorija. Nors interviu metodas padėtų patikslinti kai kuriuos asmenybių biografinius faktus, didelė dalis analizuojamų verslininkų yra itin sunkiai pasiekiami, dalis jau mirę, be to, tyrimo pobūdis – analizuoti ką nors pasiekusius asmenis sovietmečiu istoriografijos pavyzdžiu – byloja, kad dalis verslininkų nenori kalbėti apie jų įvairiai interpretuotiną praeitį [74, 202]. Antra vertus, verslininkai yra davę pakankamai daug interviu Lietuvos žiniasklaidoje, teminiuose leidiniuose, kai kurie publikavę ir memuarus, tad rekonstruoti tyrime išskirtus biografinius faktus (amžių, veiklos pobūdį, gimimo vietą, išsilavinimą ir pan.) galima ir nenaudojant interviu metodo. Kalbant apie *actor-network* teoriją, pažymėtina, kad ji tokia tyrime taikytina tik atliekant giluminį interviu ir keliant kiek kitokius probleminius klausimus. Rekonstruoti verslininkų tarpusavio ryšius pernelyg sudėtingas uždavinys, kuriam reikalingas atskiras tyrimas.

Pirmas iššūkis, kylantis tyrėjui analizuojant *verslininkus su praeitimi*, yra juos suskirstyti į grupes. Istoriografijoje teigiama, kad „Lietuvos Respublikoje <...> į verslą <...> įsitraukė ne mažiau kaip 200 tūkst. Lietuvos gyventojų“ [75, 167]. Kadangi empirinis verslininkų kilmės skirstymas pernelyg sudėtingas, į pagalbą pasitelkiama istoriografija. Nors tekstų apie verslo kilmę mažai, būta bandymų bent fragmentiškai išskirti įvairias grupes. Štai Brigita Tranavičiūtė, savo disertacijoje analizavusi verslumą ir verslių visuomenę Kaune sovietmečiu, gana aiškiai išskyrė ir aprašė pagrindžio verslininkus, o viename straipsnyje detalai pristatė pirmuosius Lietuvos kooperatyvus, jų skaičių ir raidą [75, 131–145]. Abiejų šių grupių verslininkai visų pirma veikė iki 1990-ųjų, bet dalis išsilaikė ir vėlesniu laikotarpiu, juos pasirinkta įtraukti į šį tyrimą. Fragmentišką verslininko kilmės portretą stengėsi nupiešti ir Rimvydas Valatka, kuris vardijo tokias grupes, kaip „Milicininkai ir KGB karininkai. Jų gaudyti spekuliantai ir kriminaliniai nusikaltėliai. Gamyklų direktoriai ir inžinieriai. Partijos ir komjaunimo nomenklatūros atstovai. Kolchozų pirmininkai. Mokslininkai <...>“ [75, 275]. Iš šio fragmento matyti bent trys kokybiškai skirtingos grupės, plačiau argumentuotos ir kitų tyrėjų: iš vadinamųjų galios struktūrų atėję verslininkai [58, 83–108], apie jų įsitraukimą į verslą rašė Arvydas Anušauskas ir Arvydas Katkus [6; 29], aukšto rango komunistų funkcionieriai, įskaitant ir komjaunimą, fragmentiškai aprašyti Arvydo Stašaičio prisiminimuose [60, 97], lakoniškai aptarti Irminos Matonytės ir Kęstučio Antanaičio [75, 179; 41; 42], buvę įmonių administratoriai (aukšto rango įmonių tarnautojai, direktoriai ar kolūkių pirmininkai), Lietuvoje kaip grupė neišskiriami, bet plačiai žinomi ir analizuojami posovietinėje Rusijos žiniasklaidoje ir istoriografijoje [81]. Visa tai įvertinant straipsnyje išskiriamos penkios *verslininkų su praeitimi* kilmės grupės: 1) **pogrindžio verslininkai** – į šią grupę patenka žmonės, kurie užsiėmė nelegaliu verslu iki 1990 m., o pasikeitus politinei situacijai įkūrė legalias įmones; 2) **kooperatininkai** – žmonės, po 1987 m. įkūrę *pe-restroikos* laikų kooperatyvus; 3) **įmonių administratoriai** – asmenys, privatizavę įmones, kuriose užėmė vadovaujamą pareigą (buvę įmonių direktoriai, skyrių, sektorių vadovai), ir plačiausia prasme administravę įmonių veiklą; 4) **galios struktūrų atstovai** – tai su KGB, sovietine teisėsauga bei kariškiais susiję verslininkai – žmonės, dirbę valstybės struktūrose, kurios turėjo teisę savo veikloje naudoti jėgą; 5) **nomenklatūrininkai** – aukšto rango komunistų partijos arba komjaunimo veikėjai, įkūrę savo verslus.

Prieš detaliau pažvelgiant į kiekvieną grupę atskirai, svarbu pabrėžti kelis dalykus. Pirma, šios grupės turi trūkumų, kai kurios iš jų tarpusavyje persidengia, pavyzdžiui, būta asmenų, kurie ir administravo svarbias sovietines įmones, ir buvo komunistų partijos veikėjai, o pagrindžio verslininkai neretai tapdavo kooperatyvų steigėjais. Tačiau šie persidengimai nėra itin dažni, jie greičiau rodo konkretaus asmens unikalumą ir universalumą, o ne bendrą tendenciją. Tyrimo eigoje išskirti atvejai greičiau byloja apie santykinai uždaras ir savitais bruožais pasižyminčias grupes. Antra, tyrimas apima tik dalį verslo kilmės grupių. Nėra analizuojami verslininkai, kurie iki 1990-ųjų Lietuvoje nepasižymėjo išskirtiniu socialiniu ar finansiniu kapitalu, privilegijuota padėtimi ar polinkiu verslauti, todėl jie nėra laikomi *verslininkais su praeitimi*. Tarp tokių verslininkų galima paminėti užsienio lietuvių, užsienio kapitalo, verslo nuo nulio, laisvųjų profesijų atstovus ir nusikalstamo verslo grupes. Į šią grupę patenka ir iš kriminalinės aplinkos po 1990-ųjų į verslą atėję žmonės, nes jie dažniausiai nusikalstama veikla užsiėmė po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, o ne sovietmečiu. Taip pat galima išskirti ir kitokias verslininkų su praeitimi grupes – akademikus, menininkus, namudininkus, amatininkus, žmones, užsiėmusius legalia individualia darbine veikla. Jie į tyrimą neįtraukti, nes šios verslininkų grupės pasižymėjo smulkiais verslais, nebuvo įtakingos bendrame Lietuvos verslo lauke arba jų veikla sovietmečiu nesuteikė reikšmingo pranašumo versle analizuojamu laikotarpiu.

POGRINDŽIO VERSLININKAI

Pogrindžio verslininkų kilmės grupė gausiai apipinta įvairiais mitais. Iš vienos pusės, visas lietuviškas verslas kartais įvardijamas kaip kurtas neskaidriai, neatskiriamas nuo korupcijos, nepotizmo ar abejotinų sandorių [36, 184–188], iš kitos – nusikalstamumo ir verslo ryšiai vis dar menkai tirta tema ir tik paskirais atvejais analizuota žurnalistų ar papasakota pačių verslininkų. Šiek tiek pogrindžio verslininkų šydą savo atsiminimuose kilstelėjo Arvydas Stašaitis [60]. Mokslinį tyrimą apie pogrindžio Kauno verslininkus atliko Brigita Tranavičiūtė, tačiau jis aprėpia tik vieną regioną (Kauną) ir yra nuasmenintas, vengiantis analizuoti konkrečių verslininkų veiklą [65]. Šiame tyrime pogrindžio verslininkais vadina mi žmonės, kurie dar SSRS laikotarpiu nelegaliais būdais (kartais nesiribojančiais su kriminaliniais nusikaltimais) įgijo pirminį kapitalą, o po 1990 m. steigė legalias įmones, veikusias pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.

Nors pirminė šių žmonių verslo patirtis ir žinios įgytos veikiant nelegaliai, jie viešoje erdvėje dažniausiai nėra vertinami kaip tikri nusikaltėliai, nes veikė persekiojami priešiško režimo, be to, savo nelegalios veiklos metu jie vengė atvirai smurtinių nusikaltimų. Spekuliacija ir grobstymas iš įmonių buvo įprasta vėlyvojo sovietmečio praktika. Anot Egidijaus Aleksandravičiaus, tai ypač reikėsi Kaune, kur realus ar tariamas antitarybiškumas padėjo pateisinti masines vagystes iš valstybinių įmonių, o Kauno verslumas buvo „parazituojantis sovietinės pramonės palydovas, be kurio negalima buvo įsivaizduoti smulkiojo Kauno „biznio“ [3]. Tokių nusikaltimų nesmerkė ir vėlyvojo sovietmečio visuomenė, o 1990-ųjų visuotinio verslumo kontekste buvę pogrindžio verslininkai kai kada net bandydavo vaizduoti save kaip nuketėjusius nuo sovietinės sistemos [74, 21–27].

Šiai grupei priklauso visi pagrindiniai Sovietų Lietuvos verslininkai, kurie po 1990 m. tapo legalių įmonių savininkais. Visi jie buvo vyrai, nes pagrindinis verslas tikriausiai buvo pernelyg pavojingas, sudėtingas ir susijęs su brutalia kriminaline aplinka, kad jį organizuotų moterys. Į šį tyrimą įtraukti vos 6 visuomenėje plačiai žinomi verslininkai, pradėję savo veiklą nuo pogrindžio verslo, dauguma kitų ir toliau liko pogrindyje arba pasitraukė

iš verslo (pvz., Grigorijus Dekanidzė, kuris taip ir liko kriminaliniu nusikaltėliu) [60, 161]. Ryškiausi pavyzdžiai: Vaidotas Jankauskas, Vladimiras Romanovas, Arūnas Martinkevičius, Arvydas Stašaitis, Kęstutis Pūkas ir Valerijus Gelašvilis. Dalis jų prieš tapdami įmonių savininkais dar spėjo (1987–1990 m.) užsiimti legalia individualia veikla ar įkurti kooperatyvą. Tipiškiausias atvejis yra A. Stašaičio verslo istorija: 1980 m. pradėjęs nuo spekuliacijos, lapių auginimo, pagrindinės gamybos, nevengė supirkinėti iš fabriku vogtų siūlų ir laviravo ant baudžiamojo kodekso ribos, vėliau steigė kooperatyvus, legalias įmones ir galiausiai tapo Lietuvos verslininkų ideologu. Už spekuliaciją teistas individualią garso įrašų studiją įkūręs K. Pūkas [30] vėliau įsteigė sėkmingą radijo stotį. Panašiai verslą vystė ir AB „Ūkio bankas“ (dar 1989 m. įkurto kaip „Komercinis pramonės bankas“) savininkas V. Romanovas. Sėkmingiausias šios grupės narys yra koncerno SBA savininkas Arūnas Martinkevičius: pradėjęs nuo spekuliacijos siūlais, jis greitai įkūrė kooperatyvą „Arūnas“ [60, 61]. Nelegalia prekyba auksu vertėsi Gruzijos politikas Valerijus Gelašvilis, vėliau pradėjęs sėkmingą verslą Lietuvoje [60, 61–65].

Šios grupės atstovai, beveik visi gimę 6-ajame dešimtmetyje ir savo veiklą pradėję 9-ojo dešimtmečio pradžioje arba viduryje, legalias įmones kūrė pačioje 10-ojo dešimtmečio pradžioje, iš esmės dažniausiai tik reorganizuodami anksčiau įsteigtus kooperatyvus. Jų verslų sritys buvo gana įvairios: dažniausiai buvo verčiamasi prekyba, gaminamos plataus poreikio prekės, garso įrašai, teikiamos finansinės paslaugos. Beveik visi į tyrimą įtraukti asmenys (išskyrus tik V. Jankauską) yra kilę iš Kauno ar šiame mieste pradėję ir vykdę savo veiklą, ir tai patvirtina istoriografijoje minėtą bei spaudoje aprašomą specifinį Kauno gyventojų santykį su pagrindžiu verslu. Pogrindžio verslininkai nesibodėjo ir politine veikla. A. Stašaitis aktyviai gynė liberalias idėjas, priklausė liberalų partijai, vėliau politiko karjerą išbandė ir Kęstutis Pūkas, Gruzijos politinėje veikloje aktyviai dalyvavo Valerijus Gelašvilis. Dauguma pogrindžio verslininkų turėjo aukštąjį išsilavinimą, tačiau jis nebuvo susijęs su jų verslo praktika. Šios grupės išskirtinumas – tai ankstesnė nei kitų patirtis kuriant verslą rinkos sąlygomis, anksčiau sukauptas pradinis kapitalas, ryšiai su prekių, žaliavų tiekėjais, o veikiant pogrindyje įgytos savybės šiems verslininkams suteikė atsparumo susidūrus su kriminaliniais nusikaltėliais pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais [74, 25].

KOOPERATININKAI

Pradėjus *perestroiką*, 1986 m. priimtas SSRS įstatymas Dėl individualios darbinės veiklos [13] įteisino kooperatyvus, pirmąsias privačias įmones Sovietų Sąjungoje. Įstatymas galiojo nuo 1987 iki 1990 m. (vėliau įsigaliojo Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas). Pagal šį įstatymą verstis individualia veikla buvo galima tik laisvu nuo darbo valstybiniame sektoriuje laiku, tad darbingo amžiaus asmenims tokia veikla negalėjo tapti pagrindiniu pajamų šaltiniu. Šis įstatymas taip pat draudė samdyti darbuotojus.

Kooperatyvai veikė planinės ekonomikos sąlygomis kartu su privilegijuotomis (užsakymai, žaliavų tiekimas) valstybinėmis įmonėmis ir nelegaliu, jokių mokesčių nemokančiu verslu. Kooperatyvų skaičius Lietuvoje nuosekliai augo: 1987 m. veikė 493 kooperatyvai, 1988 m. – 1569, 1989 m. – 4 495, 1990 m. – 4 949 [32, 4]. Kooperatyvų steigimosi bumas buvo 1989 m., o nuo 1990 m. gegužės mėn. [16] jie perregistruojami kaip personalinės įmonės arba uždarnosios akcinės bendrovės. Nors dar besiformuojantį 1990 m. Lietuvos privataus verslo lauką būtų galima sieti su buvusiais namudininkais ir sovietiniu pogrindžio verslavimu, tačiau, vertinant masiškumą ir plėtros pagreitį, reikėtų pripažinti, kad būtent kooperatyvai subrandino pirmąjį „Sąjūdžio“ laikų verslo klasės elitą, į kurį pateko ir kai

kurie savo veiklą reorganizavę namudininkai ir pogrindininkai. Garsiausi tokių buvo jau minėti A. Stašaitis ir V. Jankauskas. Pastarasis su broliu Palangoje įkūrė šeimos kooperatinę kavinę „Du broliai“, vėliau išvystytą į prekybos prabangiais drabužiais ir aksesuarais tinklą [74, 23]. Kooperatininkai, kaip ir pogrindžio verslininkai, pirmieji susidūrė su organizuoto nusikalstamumo ir reketo problemomis, o kai kurie kooperatininkai laviravo ant teisėtumo ribos ir todėl vengė kreiptis į teisėsaugą [75, 144–145].

Nuo pat pradžių, kai buvo leista užsiimti individualia veikla ir kurtis kooperatyvams, populiariausias verslas buvo smulki prekyba, paslaugos ir viešasis maitinimas. Tai sąlygojo ne tik mažos investicijos, reikalingos verslo pradžiai, bet ir didžiulis prekių ir paslaugų deficitas, vyravęs visoje Sovietų Sąjungoje. Charakteringu tokio verslo pavyzdžiu gali būti gana platus visoje Lietuvoje maitinimo sektoriaus kooperatyvų tinklas [75, 141]. Nuo kooperatyvo pradėjo ir Vilniaus „Stiklių“ restorano įkūrėjas Romas Zakarevičius, ir Dalia Rakauskienė, įkūrusi Kauno restoraną „Apuokas“. Šalia viešojo maitinimo kūrėsi kooperatyvai, susiję su specifinių įgūdžių reikalinga individualia veikla: siuvimo ar kailių apdirbimo, automobilių taisymo, medžio apdirbimo, stogų dengimo, statybos, medicinos ar smulkios gamybos paslaugų. Vilniuje susiformavo specifiniai suvenyrų gamybos kooperatyvai, įsteigti Vilniaus dailės akademijos absolventų. Dalis kooperatyvų kūrėjų sugebėjo tapti ryškiais ir šiandien Lietuvoje puikiai žinomais itin sėkmingais verslininkais. Žymiausi iš jų yra UAB „Samsonas“ įkūrėjas, pradėjęs nuo 1989 m. įkurto kooperatyvo „Informservisas“, Alfredas Rimidis [60, 84], „Vakarų Lietuvos pramonės ir finansų korporacijos“ įkūrėjas ir ilgametis vadovas Antanas Bosas, pradėjęs nuo 1987 m. įkurto kooperatyvo „L-713“ [74, 88–93], Valentinas Milaknis, 1989 m. įkūręs IT kooperatyvą „Alna“ [71], taip pat UAB „Senukai“ įkūrėjas Augustinas Rakauskas, turėjęs kooperatyvą nuo 1988 m. [7]. Pažymėtina, kad daugelio jų veikla arba iš esmės pasikeitė nuo kooperatyvo laikų, arba verslas nuo pat pradžių ne visai atitiko tipinio kooperatyvo veiklos pobūdį, pvz., buvo užsiimama IT ar investicijomis.

Skirtingai nei administratorių, politikų ar galios struktūrų kilmės grupių atveju kooperatyvai atvėrė galimybes iškilti žmonėms, kuriems oficiali karjera to padaryti neleido: kooperatininku galėjo tapti ir menkesnio išsilavinimo, politiškai nepatinkamas, o gal net ir teistas asmuo. Norint tapti kooperatyvo direktoriumi, nereikėjo būti komunistų partijos nariu, turėti aukštosios mokyklos diplomą ar ankstesnėje darbovietėje oficialiai išduotą nepriekaištingą charakteristiką [75, 142]. Tai nulėmė, kad tarp kooperatyvų kūrėjų santykinai nemažai žmonių buvo menkesnio išsilavinimo, dažnai tik baigusią vidurinę arba profesinę mokyklą. Tiesa, iš atrinktų atvejų bent pusė turėjo aukštąjį išsilavinimą, dažniausiai buvo baigę Kauno politechnikos institutą, Vilniaus universitetą, Kūno kultūros institutą ar Vilniaus dailės akademiją. Kooperatyvų kūrėjai ne tik nepriklausė Lietuvos komunistų partijai, bet vengė stoti į partijas ir Lietuvos Respublikos laikais. Tik keli iš jų bandė jėgas Liberalų, Darbo, Konservatorių ir kitose partijose. Keli iš kooperatyvų kilę verslininkai buvo išrinkti į miesto ar regiono savivaldybes, tačiau tik tris galima išskirti kaip padariusius politinę karjerą: Valentiną Milaknį, Lietuvos Respublikos ūkio ministrą 1999–2000 m. ir Lietuvos radijo ir televizijos generalinį direktorių 2001–2003 m., Antaną Bosą, ilgametį Klaipėdos miesto savivaldybės tarybos narį ir LR Seimo narį 2004–2008 m., ir Liberalų partijos steigėją ir pirmininką Šarūną Davainį.

Kooperatyvų kūrėjai įprastai buvo jaunesnio amžiaus, dažniausiai vyrai, tačiau į šią verslo kilmės grupę įsitraukė ir moterys, jos dažniausiai kurdavo viešojo maitinimo (Anna Ciupij – „Stikliai“, Irena Marozienė – „Geležinis vilkas“, Dalia Rakauskienė – „Apuokas“) ir

prekybos (Nijolė Veličkienė – kailių salonas „Nijolė“) įmonės [74, 29]. Šio tipo verslininkų (iš atrinktų 30 atvejų) gimimo metų vidurkis – 1953 metai. Tačiau 1990 m. tipiniam kooperatyvo kūrėjui buvo maždaug 37-eri. Didesnę dalį sudarė žmonės, gimę 1943–1953 m., – savo profesinėje veikloje jau įsitvirtinę asmenys, kurie, atsiradus palankioms aplinkybėms, nusprendė išbandyti laimę kooperatyvuose. Į šią grupę žmonių patenka ir sėkmingiausi, įtakingiausi kooperatyvų kilmės verslininkai A. Rakauskas, V. Milaknis, Š. Davainis ir kt. Šios kartos kooperatyvai ir verslai buvo profesinio pobūdžio arba susiję su prekyba. Šalia jų pastebima gana gausi jaunesnių asmenų grupė: gimę 1954–1965 m. jie į kooperatyvų veiklą įsitraukė tik pradėję savo karjerą ir jų veiklų pobūdis dažnai buvo platesnis, pvz., Alvydas Stulpinas prekiaavo gėrimais, Skirmantas Mickevičius užsiėmė reklamos gamyba, o Antanas Bosas – investicijomis ir akcijų supirkimu. Kooperatyvus dažniausiai steigė didmiesčių, Vilniaus ir Kauno gyventojai, o maži miesteliai ir kaimai sudarė tik nedidelę dalį kooperatyvų. Tai patvirtina ir statistiniai duomenys – net 58,6 tūkst. kooperatyvų (iš 82,7 tūkst.) buvo įsteigti didžiuosiuose Lietuvos miestuose [32, 18].

ĮMONIŲ ADMINISTRATORIAI

Posovietinėje erdvėje Komunistų partijos į pareigas paskirti ir jose po 1991 m. savo postuose likę įmonių administratoriai dažnai buvo vadinami *raudonaisiais direktoriais* [82]. Taip buvo pabrėžiamas lojalumas žlugusiam režimui ir ypatingas vadovavimo stilius, pasižymintis autoritariniais sprendimais, menku teisiniu ir finansiniu išprusimu ir nepakankamu lankstumu rinkos ekonomikos sąlygomis. Nors Lietuvoje *raudonųjų direktorių* terminas ir buvo žinomas, jis nebuvo plačiai vartojamas, nes, skirtingai nuo kitų SSRS regionų, Baltijos šalyse permainų procesai buvo radikalūs ir vyko gana greitai [9, 96], ir neprisitaikę prie rinkos sąlygų administratoriai greitai prarasdavo ne tik pareigas, bet ir įgytas įmones. Be to, didelė dalis iš įmonių administracijos kilusių naujųjų savininkų pasirodė esantys laisvosios rinkos šalininkai, sugebėjo greitai mokytis ir prisitaikyti prie naujų sąlygų (pvz., Martinas Gusiatinas sugebėjo skubiai modernizuoti naftos terminalo technologinius įrenginius ir persiorientuoti į naujas Vakarų rinkas) [74, 95].

Administratorių dominavimo Lietuvoje laikotarpis sietinas su pirmaisiais penkeriais nepriklausomybės metais ir šiai grupei itin palankiais privatizacijos įstatymais. Jau nuo 1995 m. privatizuojant valstybines įmones leidžiama dalyvauti užsienio investuotojams. Tai gerokai praskaidrino ir paspartino privatizavimo procesą ir kartu su Lietuvos bankų ir Rusijos ekonominėmis krizėmis atvedė prie įmonių administratorių vyravimo pabaigos privatizavimo procese [75, 179–180]. Būdinga tai, kad nemažai 1996–2004 m. galutinai privatizuotų didžiųjų įmonių ir valstybinių bankų pateko į užsienio investuotojų rankas [64].

Nors šioje grupėje galima pastebėti žiniasklaidos ir paslaugų įmonių, tarp administratorių privatizuotų verslų absoliučiai dominuoja pramonės (maisto, lengvosios, sunkiosios), statybų ir žemės ūkio sektoriai. Dažniausiai šios grupės atstovai – vyrai, bet pasitaikė ir moterų, vadovavusių lengvosios pramonės įmonėms (pvz., Ona Balžeikienė („Audimas“) ir Nijolė Dumbliauskienė („Utenos trikotažas“) [47]). Grupėje vyravo vyresnio amžiaus verslininkai, vidutinis administratorių amžius 1990-aisiais buvo 42 metai. Šalia to galima išskirti kelis amžiaus segmentus. Privatizuojant įmones, nedidelė dalis asmenų turėjo 46 ir daugiau metų ir dirbo savo darbovietėje nuo 6-ojo ar 7-ojo dešimtmečio; po mokslų baigimo pradėję nuo žemesnės grandies administratorių, jie tapo direktoriais. Tokiu amžiumi ir ilga karjera darbovietėje pasižymėjo Ona Balžeikienė, Romaldas Jadenkus, Kęstutis Lubinas,

Bronislovas Lubys ir kt. Dažniausiai administratoriai buvo šiek tiek jaunesni, pradėję karjerą įmonėje 8-ajame dešimtmetyje ir privatizavimo metu turėję nuo 37 iki 45 metų. Charakteringas Antano Trumpos pavyzdys: 1966 m. baigęs mokslus KPI, 1971 m. pradėjo eiti gamybos direktoriaus pareigas valstybinėje Rokiškio sūrių gamykloje, 1979 m. apgynė technikos mokslų daktaro laipsnį [5], o 1992 m. tapo privatizuotos AB „Rokiškio sūris“ savininku ir generaliniu direktoriumi [55].

Kai kurie iš šių verslininkų sovietmečiu buvo įmonių direktoriai, kiti ėjo skyriaus vadovo ar vyr. inžinieriaus pareigas, bet jaunesnis amžius leido jiems išlikti lankstiems ir greitai su-reaguoti į laisvosios rinkos galimybes. Čia reikia išskirti biochemikų Vlado Algirdo Bumelio ir Viktoro Butkaus karjeras – gabūs jauni mokslininkai, vadovavę tyrimų institutams ir laboratorijoms, sugebėjo pasinaudoti permainomis ir tapo klestinčių įmonių steigėjais: V. A. Bumelis 1996 m. įsteigė UAB „Biofa“ [79], o V. Butkus 1994 m. Biotechnologijos instituto Molekulinės biologijos centre įkūrė privačią molekulinės biologijos instrumentų įmonę, kuri 2002 m. tapo UAB „Fermentas“ [17].

Jauniausią amžiaus segmentą sudarė žmonės, kurie 1990-aisiais turėjo tik 26–36 metus. Dažniausiai tai nuo 1984 m. įmonėse pradėję dirbti asmenys, kurie buvo tik aukšto ar vidutinio rango administratoriai, bet jie sugebėjo privatizuoti įmones perimdami didesnę dalį ar visas akcijas. Prie tokių jaunos kartos administratorių galima priskirti Viktorą Butkų, Valdą Kumpį, Julijų Kvaraciejų [20, 24, 76].

Beveik visi administratoriai buvo išsilavinę, vos vienas iš atrinktų turėjo aukštesnįjį, o ne aukštąjį išsilavinimą. Dažniausiai tai buvo inžinerinis, chemiko arba agronomo išsilavinimas, retais atvejais – veterinaro ar žurnalisto. Visais atvejais išsilavinimas buvo tiesiogiai susijęs su darbu, nepavyko aptikti direktoriaus, baigusio humanitarinius mokslus ar menus, o baigę chemijos mokslus visi dirbo chemijos pramonės įmonėse. Būdingiausias baigtos aukštosios mokyklos: Vilniaus inžinerinis statybos institutas, Kauno politechnikos institutas, Lietuvos žemės ūkio akademija ir Vilniaus universitetas.

Administratoriai dažniausiai buvo kilę iš mažų Lietuvos miestelių arba kaimų, nedidelė dalis jų buvo iš kitų SSRS respublikų – Rusijos ar Baltarusijos, bet nepasitaikė nė vieno administratoriaus iš penkių didžiųjų Lietuvos miestų. Dauguma asmenų, ėjusių direktorių pareigas iki 1990-ųjų, turėjo priklausyti Lietuvos komunistų partijai, tačiau aukščiausių vadovaujamų pareigų nėję administratoriai galėjo būti nepartiniai. Tai reiškia, kad ši verslo kilmės grupė pagal apibrėžimą buvo glaudžiau susijusi su politika nei pagrindžio verslininkai ar kooperatyvų steigėjai. Nemaža dalis jų įsitraukė į politiką ir Lietuvos Respublikos laikais. Nors atrodytų natūralus perėjimas iš komunistų į LDDP ir vėliau į LSDP, dažniausiai administratoriai rinkosi liberalų partijas, vos keli priklausė socialdemokratams arba konservatoriams. Irmina Matonytė teigia, kad „posovietiname ekonominiame elite yra daug vietos politiniam administraciniam komponentui, kurio rūpinimasis kapitalizmu reiškiasi „autopoetinėmis“ formomis, t. y. jis yra ir kapitalizmo užsakovas, ir jo tiekėjas“ [41, 173]. Lietuvoje tokio administratoriaus, politiko ir verslininko viename asmenyje pavyzdys yra Bronislovas Lubys – buvęs komunistų partijos narys, valstybinės įmonės „Azotas“ generalinis direktorius, Nepriklausomybės akto signataras, nuo 1990 m. nuolatinės Ekonomikos komisijos narys, LR ketvirtosios vyriausybės Ministro Pirmininko pavaduotojas ir penktosios vyriausybės Ministras Pirmininkas, 1993 m. tapęs Lietuvos pramonininkų konfederacijos prezidentu, o nuo 1994 m. iki pat savo mirties buvęs savo paties valdomos AB „Achema“ (buvęs „Azotas“) valdybos pirmininku ir prezidentu [39]. Puikiai išmanydamas įmonės veiklą, turėdamas gerus ryšius posovietinėje erdvėje, būdamas technikos mokslų

daktaru, Atkuriamojo Seimo nariu ir Vyriausybės vadovu, skatino privatizavimo procesus, o tapęs pramonininku privatizavo savo vadovautą įmonę, kurią vėliau išsaugojo ir išplėtė.

GALIOS STRUKTŪRŲ ATSTOVAI

Šią verslo kilmės grupę sudaro du pogrupiai – KGB verslai ir teisėsaugos bei karininkų verslai. Jas aptarsime atskirai.

Kaip rodo šaltiniai, dar vėlyvuojų sovietmečiu KGB pradėjo kurti verslus kaip priedangos organizacijas [19, 116]. Tai leistų samprotauti ne tik apie sąmoningą šios organizacijos sprendimą išnaudoti verslus žvalgybai ir sekimui, bet ir apie siekį daryti įtaką naujai besikuriančiam privačiam ekonomikos sektoriui. Iš kitos pusės, vargu ar šitoks planas būtų sėkmingai įgyvendintas, nes 1998 m. šalyje buvo likę tik 600 buvusių LSSR KGB pareigūnų [6, 197], kurių dauguma jau buvo vyresnio amžiaus. Įspūdis, kad KGB itin aktyviai įsitraukė į Lietuvos verslo kūrimą, gali susidaryti dėl buvusių pareigūnų aktyvios veiklos, tačiau svarbu pabrėžti, jog daugelyje organizacijų jie buvo tik samdomi darbuotojai, o patys versle dalyvavo vangiai [29, 36].

Antra vertus, KGB veikėjų verslų visai nuvertinti nederėtų. Pasitaikė ir sėkmingų verslininkų, kurių įkurtos įmonės Lietuvoje puikiai pažįstamos, net jei ir nežinomi jų kūrėjų ryšiai su šiomis struktūromis, pavyzdžiui, LSSR KGB 5-osios tarnybos tarnautojo Arvydo Andrijausko [38] įsteigta knygų leidykla „Alma littera“. Tarp svarbesnių viešų verslų paminėtini ir viešbučius įsteigę KGB pulkininkai. Ričardas Vaigauskas, nuo 1981 m. oficialiai buvęs atsargoje ir dirbęs „Inturisto“ sistemoje, tapęs „Lietuvos“ viešbučio direktoriumi už 1,5 mlrd. talonų pastatė viešbutį „Villon“ [6, 53–54]. Kitas KGB pulkininkas Petras Vozbutas, atleistas iš tarnybos, išėjo vadovauti Lietuvos teniso centrui, o kiek vėliau įsteigė „Karolinos“ viešbutį Vilniuje [6, 55]. Su buvusiais KGB veikėjais ir apskritai SSRS spec. tarnybomis glaudžiai buvo susiję gamtinių dujų verslai Lietuvoje. Tai sąlygojo daugelio šia sritimi užsiimančių įmonių ryšiai su valstybine Rusijos kompanija „Gazprom“. Ryškiausias iš jų – Raimundo Paliuko ir Rimando Stonio kartu su „Gazprom“ valdyta UAB „Stella Vitae“ ir vėliau ją pakeitusi UAB „Dujotekana“. Pastarosios kūrėju ir vienu pagrindiniu akcininku tapo buvęs KGB pirmosios žvalgybos valdybos karininkas Piotras Vojeika [66]. Daug buvusių SSRS saugumo karininkų apsisprendavo nekurti verslo, o savo žinias ir profesinius įgūdžius stengdavosi pritaikyti dažnai prisidėdami prie finansinėmis machinacijomis išgarsėjusių įmonių. UAB „Luokė“ sugebėjo organizuoti neoficialią saugos tarnybą, kurioje buvo įdarbinusi 15 buvusių KGB karininkų [29, 64]. EBSW saugumo tarnybai vadovavo KGB karininkas, generolas majoras Romualdas Marcinkus [68, 136]. Žurnalistai stebėjosi, kad tokias aukštas pareigas Maskvoje prestižinėje užsienio žvalgybos valdyboje užėmęs generolas, kuriam 1990 m. buvo pavaldi visa Lietuvos KGB, tapo finansinių sukčių verslo sargu [12, 65]. Valstybė bandė apsisaugoti nuo buvusių KGB karininkų, įstatymiškai reglamentuodama jų veiklą. 1991 m. Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo posėdyje priimtas nutarimas, užkertantis kelią KGB darbuotojams dirbti saugos tarnybose [35]. O 1998 m. buvo priimtas įstatymas, neleidžiantis SSRS KGB darbuotojams 10 metų po įstatymo įsigaliojimo dirbti LR valstybės, savivaldos pareigūnais, saugos ir finansinėse institucijose [18].

Šios grupės atstovai buvo vidutiniškai vyresni nei kiti verslininkai, jų gimimo metų vidurkis – 1950 m., jauniausias šioje grupėje buvo Sigitas Čiapas (1963 m.), vienintelis, gimęs 3-iajame dešimtmetyje, buvo Ričardas Vaigauskas. Tai neturėtų stebinti, beveik visi jie jau buvo padarę karjeras KGB struktūrose. Paprastai buvo renkamasi kurti prekybos įmones, imtis viešbučių verslo arba teikti finansines ar verslo konsultacijas, dažnai su KGB

veikėjais buvo susijęs gamtinių dujų sektorius. Rečiau pasitaikydavo įmonių, užsiimančių finansais ar investicijomis, greičiau išimtimi nei taisykle laikytinas KGB struktūrų atstovų įsitraukimas į pramonės ar leidybos sektorius. Dauguma asmenybių savo verslą įkūrė itin anksti, kai kurie netgi turėjo kooperatyvus, tačiau, be kelių išimčių (R. Vaigauskas, P. Vojeika ir Š. Kalmanovičius), tai buvo trumpalaikės ir nelabai sėkmingos įmonės, savo potencialo ir žinių (į šį tyrimą įtraukti) su KGB siejami verslininkai paprastai neišnaudojo. Tai sąlygojo valstybės apribojimai ir neigiamai visuomenėje vertintų ryšių su SSRS valdžia šleifas. Visi KGB kilmės verslininkai turėjo aukštąjį išsilavinimą, ir ne vien teisinį – kai kurie buvo baigę Kauno politechnikos institutą ar kitas aukštesias mokyklas. Visi priklausė Komunistų partijai ir nė vienas jų neįsitraukė į Lietuvos politiką. Dalies su KGB susijusių verslininkų kilmės nepavyko nustatyti, bet ten, kur kilmės vietos yra žinomos, matomas itin įvairus pasiskirstymas: keli buvo kilę iš Kauno, keli – iš Telšių apskrities, po vieną – iš Alytaus ir Šiaulių apskričių, bent trys buvo kilę iš kitų vietų (vienas gimė Kaliningrado srityje, du – Vokietijoje). Nors tai neleidžia daryti platesnių apibendrinimų, verta pastebėti, kad tarp šios grupės verslininkų nepasitaikė gimusių Vilniuje ar Klaipėdoje ir dominavo žmonės iš provincijos. Iš KGB struktūrų išėję verslininkai turėjo tam tikrą pranašumą tik ankstyvaisiais nepriklausomybės metais, kai itin pravertė šių asmenų ryšiai, sugebėjimas kryptingai veikti. Vėliau dėl prieš KGB nukreiptų įstatymų ir vyresnio amžiaus ši verslo kilmės grupė prarado anksčiau turėtą pranašumą, tik keli aprašomi asmenys sugebėjo įsitvirtinti Lietuvos versle, kai kurie pasitraukė tyliai, o tokie kaip AB „Status“ savininkas Vladas Bieliauskas veiklos pabaigoje išgarsėjo skandalais ir destruktvyvia veikla [53]. Visai grupei būdingas santūrus ankstesnės veiklos vertinimas.

Skirtingai nei buvę KGB pareigūnai, karininkai, prokuratūros ir milicijos pareigūnai po 1990-ųjų visuomenėje nebuvo stigmatizuojami, jų veiklos nevaržė įstatymai. Todėl čia galima sutikti gana sėkmingus, Lietuvoje teigiamai vertinamus verslus, kurių kūrėjai aktyviai įsitraukė į Lietuvos politiką, nors kartais apie savo praeitį ir buvo linkę nutylėti. Dalis aprašomų asmenų plėtojo su ankstesne veikla menkai susijusius verslus, tačiau paprastai gerai išnaudojo iki tol sukurtą socialinį kapitalą, kita grupė karininkų, prokurorų ir milicijos pareigūnų kūrė verslus savo profesijos srityje ir kai kurie iš jų tapo lyderiais teisinių ir saugos įmonių versle.

Žinomiausiais Sovietų armijos karininkų įkurtais verslais tiriamuoju laikotarpiu galima laikyti Andriaus Linkaus, Jurijaus Borisovo ir Rolando Pakso įmones. Karinės žvalgybos karininko, 1968 m. dalyvavusio ir Vietnamo kare, Andriaus Linkaus koncernas „Alga“, išsivystęs iš dar 1989 m. įkurto kooperatyvo ir užsiėmęs metalo dirbinių gamyba, nekilnojamoju turtu bei teikęs įvairias paslaugas (tarp jų ir muitinės tarpininkų), dažnai įvardijamas sėkmingiausia Marijampolės regiono įmone, o pats A. Linkus pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu tapo vienu turtingiausių Lietuvos žmonių [4]. Jurijus Borisovas 1991 m. įkūrė vienintelę Baltijos šalyse sraigtasparnių remonto įmonę UAB „Aviabtaltika“, kuri tapo sėkminga ir svarbia tarptautiniu mastu (įvairių Europos šalių vadovų sraigtasparnių remontas, prekyba su Artimųjų Rytų politiniais lyderiais) [59]. J. Borisovo kolegos Rolando Pakso įkurta statybų verslo bendrovė UAB „Restako“ nebuvo taip sėkmingai išplėtotą [43]. Vadovo interesai ir ambicijos siekė kur kas toliau nei sėkmingas verslas, jis tapo Vilniaus meru, dūsyk vadovavo Lietuvos vyriausybei, buvo TS-LKD ir Liberalų partijų veikėju, o galiausiai įkūrė savo Liberalų demokratų partiją (vėliau – Tvarka ir teisingumas), po kurios vėliau buvo išrinktas Lietuvos prezidentu. Einant aukštas pareigas politikoje, verslas buvo valdomas kitų žmonių, todėl šioje srityje jis taip ir liko iki galo nerealizavęs visų galimybių.

Iš SSRS milicijos pareigūnų sėkmingiausius verslus sukūrė Alvydas Bieliauskas ir Visvaldas Matijošaitis. Pirmasis ilgą laiką buvo Panevėžio „Lietkabelio“ pagrindinis akcininkas ir valdybos pirmininkas, jam priklausė ir Vilniaus Halės turgus [23]. V. Matijošaitis 1991 m. įkūrė UAB „Vičiūnai“ ir UAB „Plungės kooperatinė prekyba“, kuri nuo 1997 m. vienišai Lietuvoje gamino krabų lazdeles [54]. Nors abu buvę milicininkai ir šiandien patenka tarp turtingiausių ir sėkmingiausių Lietuvos verslininkų, A. Bieliauskas niekada nebuvo viešas asmuo ir apie jo praeitį mažai žinoma, o V. Matijošaičio praeitis milicijoje ir policijoje ilgą laiką buvo vieša ir vargu ar pakenkė jo verslui. Tokį pastarojo viešumą dera sieti su sėkminga politiko karjera ir Kauno elito specifika [41, 128]. Antra vertus, V. Matijošaičio karjerą nuolatos lydi įvairūs skandalai ir nesusipratimai, įtarimai neskaidria veikla. Panaši buvo ir kito buvusio milicininko, tapusio politiku, Viliaus Navicko karjera. Šis TS-LKD priklausęs verslininkas, baigęs autoinspektoriaus karjerą milicijoje, vertėsi automobilių prekyba, vėliau tapo Vilniaus miesto meru, išgarsėjo skandalais ir buvo priverstas atsistatydinti. Be kitų kaltinimų, jam buvo pareikšti įtarimai dėl nelegalių statybų ir galimos korupcijos perduodant automobilius Policijos departamentui [25].

Tarp sovietinės prokuratūros darbuotojų išskirtinai sėkmingu verslininku tapo Tadas Karosas, kartu su Dariumi Mockumi ir Arūnu Grigu įkūręs UAB „Mineraliniai vandenys“, vėliau žinomas kaip įmonių „Sarma“ ir „Čili pica“ steigėjas [80].

Profesinis teisėsaugos pareigūnų įkurtas verslas jau mažai kuo skyrėsi nuo kitų verslo kilmės grupių, mažiau buvo susijęs su korupcija, organizuotu nusikalstamumu ar verslu kaip priedanga žvalgybai. Šis verslas ne tik atskleidė teisėsaugos pareigūnų praeitį, bet pabrėždavo jų gerą patirtį, šia prasme jis buvo gerokai artimesnis profesinei verslo kilmės grupei. Toks verslininkas (iš šios aplinkos kilusių verslininkų moterų nepavyko surasti) aptariamam laikotarpiu, Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, būtų vidutiniškai 36 metų amžiaus, kilęs iš Lietuvos provincijos arba Kauno ir būtinai turintis aukštąjį išsilavinimą (tikėtina, karininko, teisininko arba inžinieriaus), o mokslą baigęs Vilniuje arba Kaune. Pirmąją savo verslo įmonę jis būtų įkūręs 1994 m. ir labiausiai tikėtina, jog verstųsi paslaugomis arba prekyba. Šis žmogus iki 1990-ųjų būtų tapęs SSKP nariu. Nors vėliau šios grupės verslininkai retai darydavo politinę karjerą, bet ją padaryti tikrai buvo galima – tai rodo R. Pakso, V. Matijošaičio ir V. Navicko atvejai. Šios grupės atstovai rinkosi įvairias partijas, kartais net steigdavo savo. Toks verslininkas Lietuvoje nebuvo įprastas reiškinys, tačiau tarp aptartų atvejų gausu ištisų viešų ir įtakingų asmenų, labai gerai išnaudojusių savo ankstesnes žinias versle. Ryškiausi teisėsaugos pareigūnų ir kariškių pranašumai: socialinis kapitalas, ryšiai su politikais, geras įstatymų išmanymas, sugebėjimas duoti atkirtį nusikalstamoms grupuotėms.

NOMENKLATŪRININKAI

Šią grupę sudaro du pogrūpiai: aukšto rango Komunistų partijos veikėjai ir aukšto rango komjaunimo veikėjai, juos aptarsime atskirai.

Būta daug spekuliacijų apie Komunistų partijos sukauptus slaptus fondus, kuriuos jie paskutinėmis Sovietų Sąjungos egzistavimo dienomis specialiųjų tarnybų padedami saugiai paslėpė Vakarų bankuose, o vėliau sėkmingai investavo į Vakarų ir buvusių SSSR valstybių verslą. Pirmoji Rusijos posovietinė Jegoro Gaidaro vyriausybė buvo net užsakiusi tarptautinį tyrimą, kuriuo siekta grąžinti iš šalies išvežtas milžiniškas valiutos sumas [83]. Tačiau kalbant apie buvusius partinius veikėjus Lietuvoje, prasmingiau kalbėti ne apie piniginių, bet socialinį kapitalą: dar sovietmečiu užmegztus ekonominius ryšius, administracinius

įgūdžius, sugebėjimą pasinaudoti permaininga situacija ir senais kontaktais su buvusiais kolegomis iš Komunistų, o vėliau ir Lietuvos demokratinės darbo (LDDP) bei Lietuvos socialdemokratų (LSDP) partijų.

Iš komunistų funkcionierių kilę verslininkai nesunkiai pakeitė ideologines nuostatas ir prisitaikė prie naujų sąlygų: buvęs Alytaus rajono partijos sekretorius Genadijus Konopliovas dar 1991 m. išleido brošiūrą „Komandinė ekonomika: ištakos, vystymasis, šiandiena“ [31, 69], kurioje labai kritiškai vertinama SSRS ekonomika ir siūloma pereiti prie laisvosios rinkos [31, 4]. Kaip parodė gyvenimas, G. Konopliovas buvo ne tik nuoseklus teoretikas (įsteigė laisvąją rinką propaguojantį laikraštį „Savininkas“ (1992–1996), žurnalą „Aljansas“ (1991–1998), tačiau ir aktyvus praktikas: įkūrė korporaciją „Lietverklas“ ir „Tauro banką“ ir ėjo jų vadovo pareigas iki pat mirties. Tačiau galiausiai verslas G. Konopliovui nepasisekė ir 1997 m. birželio mėn. LR generalinė prokuratūra iškėlė baudžiamąją bylą dėl „Tauro banko“ turto pasisavinimo (iššvaistymo) dideliu mastu. Nelaukdamas proceso pradžios jis baigė gyvenimą savižudybe [21].

Kur kas sėkmingesnis buvo Jono Jagmino verslas, pastarasis laikytinas sėkmingiausiu iš Komunistų partijos veikėjų kilusiu verslininku. Patyręs administratorius, kolūkio pirmininkas, o 1987–1989 m. LKP Šilalės rajono komiteto pirmasis sekretorius tapo LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju (1989–1990 m.) ir Agropromoninio komiteto pirmininku. Pradėjęs nuo prekybos druska, vėliau vertėsi nekilnojamojo turto prekyba (UAB „Vilmeta“), o galiausiai investavo į paukštininkystę ir pašarų gamybą (UAB „Jondara“), jo sukurtai verslo grupei priklausė šeši paukštininkystės kompleksai ir pašarų gamykla Ariogaloje [44].

Bronislovas Zaikauskas, nuo 1988 m. ėjęs LKP CK sekretoriaus pramonei ir statybai pareigas, o prieš tai 1960–1988 m. dirbęs LSSR valstybiniame plano komitete, taip pat rinkosi bankininko kelią, tačiau kaip ir G. Konopliovas jį baigė nesėkmingai: buvęs „Koopracijos banko“ vadovas pripažintas kaltu už banko turto iššvaistymą ir 1998 m. nuteistas kalėti 5 metus, vėliau bausmė sumažinta iki 2 metų. 2000 m. paleistas iš kalėjimo B. Zaikauskas ir toliau liko susijęs su verslu, bet jau kaip konsultantas: iki 2008 m. dirbo Lietuvos verslo darbdavių konfederacijos ekspertu, dalyvavo Darbo partijos veikloje ir buvo jos deleguotas dalyvauti Seimo komisijose [10].

Ši komunistų, tapusių verslininkais, grupė išsiskiria lytimi (visi aptikti atvejai – vyrai) ir amžiumi – gimimo metų vidurkis 1944 m. rodo, kad tai gerokai senesnė karta nei beveik visų kitų verslo kilmės grupių. Šios grupės žmonės savo pirmąjį verslą įkūrė apie 1993 m., tad šie politikai įsitraukė į privatų sektorių jau būdami apie 50 metų amžiaus. Apskritai aukštų partijos veikėjų verslai nebuvo kuo nors išskirtiniai ir priskirtini smulkiajam verslui, dažnai plėtoti periferijoje ir be didesnių užmojų ar ambicijų. Nors dominavo paslaugos, finansai ir prekyba, komunistų veikėjų kuriami verslai buvo patys įvairiausi – nuo pramonės, maisto pramonės ar žemės ūkio įmonių iki transporto ir logistikos, NT, knygų leidybos. Tačiau ši politikų grupė nevystė IT ir telekomunikacijų, nepavyko aptikti statybos kompanijų. Galima daryti prielaidą, kad Komunistų partijos veikėjai nepriklausomos Lietuvos versle dalyvavo ganėtinai saikingai, nes dauguma jų laikė save labiau politikais nei verslininkais. Dėl senyvo amžiaus po nepriklausomybės paskelbimo jie neberizikavo nerti į Lietuvos verslo vandenį, be to, būdami L. Brežnevo stagnacijos laikotarpio partijos funkcionieriais, vengė rizikingų žingsnių, o politiko karjera šalies ar savivaldos lygmeniu atrodė kur kas saugesnė ir stabilesnė. Nors pagrindinę savo karjerą visi buvo padarę SSRS laikotarpiu, nemažai komunistų stojo ir į LR politines partijas, dažniausiai karjerai

pasirinkdami Darbo arba Lietuvos demokratų darbo partijas (vėliau – Lietuvos socialdemokratų partija). Visi turėjo aukštąjį išsilavinimą, daugiausia buvo inžinieriai, o dominavo techniniai, su žemės ūkiu ir miškininkyste susiję arba socialiniai (ekonomika, žurnalistika) mokslai. Į šį tyrimą įtraukti verslininkais tapę komunistai daugiausia buvo kilę iš Lietuvos provincijos, vos keli buvo miestiečiai, ir daugmaž tolygiai buvo pasiskirstę po visą šalį, vienintelis G. Konopliovas buvo gimęs Sumuose, Ukrainoje. Tai rodo, jog kažkokių ryškesnių regioninių tendencijų šiame pogrupyje akcentuoti nederėtų.

Lietuvos Lenino komunistinė jaunimo sąjunga (VLKJS arba komjaunimas) buvo partijos kadro kalvė, jaunų karjeristų kvalifikacijos kėlimo organizacija, kuri iš didelės masės komjaunuolių sugebėdavo atsirinkti pačius tinkamiausius, juos toliau lavindavo ir pamažu paversdavo tarybiniais vadybininkais, o atėjus laikui perduodavo Komunistų partijos ar ūkio struktūroms.

Prasidėjus perestroikai, daugiau dėmesio imta skirti ekonomikai, ūkio problemoms. 1988 m. Lietuvoje veikė apie 50 jaunimo kooperatyvų ir ūkiskaitinių susivienijimų, buvo kuriama juridinė bazė komjaunimo ekonominio savarankiškumo plėtotei [46]. Rinkos santykių diegimas komjaunimo organizacijoje prasidėjo centralizuotai, tačiau ilgainiui pokyčiai įgavo pagreitį ir tapo sunkiai kontroliuojami. Lietuvos Lenino komunistinė jaunimo sąjunga 1989 m. tapo Lietuvos komunistine jaunimo sąjunga, o 1990 m. reorganizuota į Lietuvos jaunimo forumą, perduodant visas buvusios organizacijos nuosavybės teises ir prievoles naujajai organizacijai [49]. Lietuvos jaunimo forumo vadovu tapęs profesionalus ekonomistas Raimundas Šivys jau pirmajame interviu kalbėjo kaip tvirtas laisvosios rinkos šalininkas ir aiškiai teigė, kad naujoji organizacija yra pasirengusi rinkos ekonomikai: „Mūsų netvirtai valstybei mes nesakysime duok. Mes sakysime – leisk ir netrukdyk“ [37].

Maždaug tuo pačiu metu kilo ir pirmieji nesutarimai dėl nuosavybės dalijantis komjaunimui priklausiusių turtą. „M-1“ vadovui Hubertui Grušniui susikibus su LKJS dėl to, kam priklauso radijo stotis, paramos buvo ieškoma net kreipiantis į Maskvai pavaldžius komjaunuolius, kurie sutiko parašyti raštą, kad jokių pretenzijų dėl „M-1“ H. Grušniui neturi [67]. Galiausiai Lietuvos komjaunuoliai buvo priversti steigti dar vieną radijo stotį, kuri atiteko jos vadovui Gintautui Babravičiui. Panašiai atsitiko ir su komjaunimo laikraščiu „Forumas“ – jo leidybos teisės priklausė redaktoriui Rolandui Barysui [1; 14].

Po 1990-ųjų komjaunuoliai pasirodė aktyvūs ir naujovių nevengę verslininkai, kurie dėl savo horizontalių ryšių sugebėdavo greitai ir efektyviai sukurti kooperatyvus, susivienijimus ir įmones, o nuosekliai ir metodiškai dirbdami dažnai šias įmones galėjo išlaikyti ir vystyti. Apie naudą darant verslą su komjaunuoliais savo knygoje liudija ir A. Katkus: „Sutarčių sudarymas per komjaunimo komitetus turėjo nemažą pasisekimą, nes apie 30 procentų padidėdavo lėšos, skirtos atlyginimams, ir nebuvo reikalaujama atliktų darbų ataskaitų“ [29, 48–49]. Anot A. Stašaičio, „komjaunuoliai tais laikais buvo bene patys veikiausi jauni žmonės“ [60, 97], ir tai, kad „iš komjaunuoliškų sėklų išaugo dolerinius vaisius brandinantys medžiai, tai nebuvo kažkoks raudonųjų sąmokslas, o natūralios atrankos padarinys“ [60, 98].

Turėdami renginių jaunimui organizavimo patirtį jie sėkmingai pradėjo privatų pramogų verslą Lietuvoje. Inžinierius Gintautas Babravičius, pats tiesiogiai nepriklausydamas komjaunimo nomenklatūrai, nuo 1987 m. pradėjo su jais aktyvią veiklą ir tapo Vilniaus jaunimo muzikos klubo tarybos pirmininku. Vilniaus miesto komjaunimo komiteto sukurta organizacija, asmeniškai globojama pirmojo sekretoriaus Vytauto Kupliausko, rengė ne tik „Lituanica“ festivalius, bet ir „Roko maršus per Lietuvą“ [77]. 1991 m. klubas

tapo UAB „LOS Centras“, o jos steigėju (kaip ir radijo stoties „Radiocentras“) – buvęs tarybos pirmininkas G. Babravičius. Nors šiuo atveju įmonių steigėjas ir nebuvo komjaunimo funkcionierius, jo verslas laikytinas kilusiu iš komjaunimo terpės ir veikė komjaunuoliškoje paradigmoje [40]. Paminėtini ir vienos garsiausių Lietuvoje muzikos įrašų kompanijos UAB „Bomba Records“ įkūrėjas Giedrius Klimkevičius, buvęs komjaunimo įkurto Jaunimo muzikos klubo prezidentas [67], ir pirmosios nepriklausomos radijo stoties „M-1“, o vėliau stočių „Lietus“ ir „Laluna“ steigėjas, taip pat kurį laiką televizijos LNK savininkas komjaunimo narys Hubertas Grušnys [50]. Tiesa, daug kitų komjaunimo atstovų kūrė labiau tradicinius su gamyba ir prekyba susijusius verslus.

Tarp šios grupės atstovų nepavyko rasti moterų verslininkų. Komjaunuoliai vyrai buvo gerokai jaunesni nei komunistai, vidutiniai jų gimimo metai – 1956-ieji. Verslus jie pradėjo kurti nuo kooperatyvų laikų ar iš karto Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, vidutiniškai pirmąjį verslą pradėjo 1991 m., taigi šie žmonės į verslus įsitraukė dar santykinai jauni – nuo 35 metų amžiaus. Komjaunuolių verslai buvo pakankamai tvarūs ir ilgalaikiai, dalis jų tapo visoje Lietuvoje žinomais prekių ženklais („Malsena“, „Verslo žinios“, „M-1“, „Bomba Records“ ir kt.). Dažniausiai komjaunimo atstovai plėtojo paslaugų (ypač žiniasklaidos ir leidybos) bei prekybos verslus, retais atvejais pasitaikydavo ir sėkmingai vystomų maisto pramonės įmonių savininkų. Visi komjaunuoliai verslininkai turėjo aukštąjį išsilavinimą, kaip ir kitose grupėse, dominavo inžinerija ir socialiniai mokslai (teisė ir ekonomika). Sėkmingą karjerą komjaunime ir versle padarę žmonės buvo kilę iš įvairių regionų. Nors maždaug trečdalis jų buvo iš didmiesčių (Vilniaus ir Kauno), didesnė dalis iš komjaunimo kilusių verslininkų buvo iš Lietuvos provincijos. Lietuvos komjaunuolių polinkį į verslumą galima aiškinti ne tik jaunyste, aktyvumu, bet ir kur kas menkesnėmis nei kolegų partiečių galimybėmis užsiimti politika. Beveik visi pagal apibrėžimą priklausė Komunistų partijai, bet tik nedidelė dalis vėliau dalyvavo LR politikoje, įprasta buvo rinktis LDDP arba liberalų partijas. Šios grupės išskirtinė charakteristika – lankstumas ir sugebėjimas greitai prisitaikyti prie besikeičiančios situacijos bei perimtas komjaunimo laikais įkurtų organizacijų turtas.

IŠVADOS

1. Tyrime išskirtos penkios skirtingos *verslininkų su praeitimi* grupės. Šie žmonės iki 1990 m. užsiėmė specifine pranašumą kuriant verslą suteikusia veikla: 1) pagrindžio verslininkai, 2) kooperatyvų steigėjai, 3) įmonių administratoriai, 4) galios struktūrų atstovai, 5) nomenklatūrininkai.

2. Pagrindžio verslininkai visais atvejais buvo jauni vyrai, dažniausiai kilę iš Kauno ar kito Lietuvos miesto, turintys vidurinį, aukštąjį ar specialųjį išsilavinimą, užsiimantys prekyba arba paslaugomis, paprastai nedalyvavę politinėje veikloje. Kooperatininkai daugiausia buvo jauni vyrai (nors pasitaikydavo ir moterų), kilę iš Lietuvos miestų, su viduriniu arba aukštesniu išsilavinimu, nepriklausę politinėms partijoms ir plėtoję smulkios gamybos, viešojo maitinimo, paslaugų ir prekybos įmones. Įmonių administratoriai dažniausiai buvo vidutinio ir vyresnio amžiaus vyrai (pasitaikydavo ir moterų), kilę iš Lietuvos provincijos, būtinai turintys aukštąjį (gamtos, techninį ar inžinerinį) išsilavinimą ir įgiję mokslinį laipsnį, priklausę Lietuvos komunistų partijai. Šios grupės verslininkai administravo pramonės įmones ir pasižymėjo išskirtine patirtimi ir socialiniu kapitalu. Į verslą įsitraukė po įmonių privatizavimo. Galios struktūrų grupę sudarė buvę KGB, prokuratūros, milicijos darbuotojai ir sovietų armijos karininkai. Šiai grupei priklausė vidutinio ir vyresnio amžiaus vyrai

su aukštuoju išsilavinimu, buvę Komunistų partijos nariai. Dauguma plėtotų verslų buvo menkai susiję su jų ankstesne veikla – tai dažniausiai prekybos, statybos ir paslaugų sektoriai. Nomenklatūrininkų grupę sudarė aukšto rango komjaunimo ir Komunistų partijos veikėjai – jauni ir vidutinio amžiaus vyrai, turintys aukštąjį išsilavinimą, dažniausiai priklausę Komunistų partijai. Jie plėtojo paslaugų, finansų, pramogų verslo ir prekybos įmones. Komjaunuoliams dažnai pavykdavo perimti savo buvusios organizacijos išteklius.

3. Tyrimas atskleidė tam tikras *verslininko su praeitimi* charakteristikas. Beveik visi verslininkai su praeitimi yra vyrai, dažniausiai kūrę įmones 1990–1996 m., anksčiausiai į verslą įsitraukė kooperatininkai, pagrindžio verslininkai ir komjaunuoliai, vėliausiai – administratoriai, komunistų funkcionieriai ir teisėsaugos pareigūnai. Dominavo paslaugų ir prekybos sektorių įmonės, tik iš Komunistų partijos ir administratorių kilę verslininkai dažniau kūrė pramonės ir žemės ūkio verslus. Verslininkų amžiaus spektras gana platus – jie buvo gimę nuo 3-iojo iki 7-ojo dešimtmečių vidurio, įkurdami įmones turėjo nuo 20 iki 60 metų. Dauguma *verslininkų su praeitimi* turėjo aukštąjį išsilavinimą, dominavo inžinerijos, tikslųjų, socialinių mokslų studijos, bet pasitaikė ir gamtos, meno ir humanitarinių mokslų absolventų. Nors iki 1990-ųjų beveik visi (išskyrus kooperatininkus, pagrindžio verslininkus ir kai kuriuos komjaunuolius) priklausė Komunistų partijai, vėliau dauguma aptariamų verslininkų vengė įsitraukti į politinę veiklą Lietuvoje.

Verslininkai su praeitimi Lietuvoje yra stigmatizuojami, todėl patys vengia kalbėti apie save. Vis dėlto nereikėtų jų vertinti vienpusiškai, o matyti kaip tam tikrą heterogenišką vėlyvojo sovietmečio atspindį ir nepamiršti, kad tik nedidelė šio tipo verslininkų dalis įsitvirtino šiandienos Lietuvos verslo pasaulyje.

Gauta 2024 01 16
Priimta 2024 04 16

Literatūra ir šaltiniai

- [1] 6,26:1 – juodosios rinkos naudai. *Forumas*, 1989, Nr. 2, p. 1.
- [2] ADOMAITYTĖ-SUBAČIENĖ, Ieva; GIRKONTAITĖ, Agnė; PETRUŽYTĖ, Donata; ŠUMSKIENĖ, Eglė. Lietuvos socialinio verslo pradininkų patirtys. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, t. 21, p. 8–25.
- [3] ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Apie miesto veidą ir miestiečių identitetą. *Kauno diena*, 1997 12 13, p. 20–21.
- [4] Andrius Linkus. *Noriuzinoti.lt*, [interaktyvus]. Marijampolė: Marijampolės Jono Kriaučiuono viešoji biblioteka, 2017, [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<http://www.noriuzinoti.lt/lt/veidaknyge/158-verslininkai/1769-linkus-andrius>>
- [5] Antanas Trumpa. *top500.lt* [interaktyvus] [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.top500.lt/84/antanas-trumpa/>>
- [6] ANUŠAUSKAS, Arvydas. *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius: Atvažiavo meška, 2008. 252 p.
- [7] Augustinas Rakauskas – talentingas verslininkas su šventiko pašaukimu. *Veidas.lt*, [interaktyvus]. Vilnius, 2012 06 27, [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/augustinas-rakauskas-%E2%80%93-talentingas-verslininkas-su-sventiko-pasaukimu>>
- [8] BIČKAUSKAS, Egidijus. *Pasirinkimas*. Vilnius: G. Arbačiausko įm., 2000. 224 p.
- [9] BOHLE, Dorothee; GRESKOVITS, Bela. *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2012. 304 p.

- [10] Bronislovas Zaikauskas. *Anykštėnų biografijų žinynas. Anykštėnai.lt*, [interaktyvus] [žiūrėta 2024 04 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=417>>
- [11] ČERNIUS, Algirdas. Šeimos verslo vystymą lemiantys veiksniai. Magistro darbas. KTU, 2017. 76 p.
- [12] DARGIS, Dalius. *13 tamsaus lietuviško verslo paslapčių*. Vilnius: Inter projektai, 2018. 544 p.
- [13] Dėl individualios darbinės veiklos. *E-seimas.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 1987 04 07, [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/388a45a06f7911e59a1ed226d1cbceb5?jfwid=1bc6m4z8ga>>
- [14] *Forumai*, 1989, Nr. 1, p. 6.
- [15] Gyventojai pasakė, ką iš tiesų galvoja apie verslininkus. *Spinter.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2020 08 31, [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://spinter.lt/site/lt/vidinis/menuTOP/9/home/publish/MTM2Njs5Ozsw>>
- [16] I-196 Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *E-seimas.lt* [interaktyvus], 1990 05 16, [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.196/QZgUitulpA>>
- [17] Instituto istorija. *Vilniaus universitetas. Biotechnologijos institutas* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.bti.vu.lt/apie-instituta/instituto-istorija>>
- [18] Įstatymas dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos Nr. VIII-858. *E-tar.lt*, [interaktyvus], 1998 07 16, [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DC1DC18DF88B>>
- [19] *Iš naujausios Lietuvos istorijos*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1995. 143 p.
- [20] J. Kvaraciejus: didieji Lietuvos pieno perdirbėjai turėtų konsoliduotis. *Sekunde.lt*, [interaktyvus], 2005 03 09, [žiūrėta 2024 04 01]. Prieiga per internetą: <<https://sekunde.lt/leidinys/sekunde/j-kvaraciejus-didieji-lietuvos-pieno-perdirbejai-turetu-konsoliduotis/>>
- [21] Juodoji statistika: verslininkai žudosi dėl streso ir skolų. *Lrytas.lt* [interaktyvus], 2015 08 18 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/nelaimes/2015/08/18/news/juodoji-statistika-verslininkai-zudosi-del-streso-ir-skolu-1403590>>
- [22] JURKEVIČIUS, Andrius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regioniniai valdžios elitai: Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių atvejai (1392–1579 m.). Daktaro disertacija. Vilnius: VU, 2019. 608 p.
- [23] Kabinetas 339: kas sieja STT tyrime minimą Alvydą Bieliauską ir premjero komandą. *15min.lt* [interaktyvus], 2020 01 21 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kabinetas-339-kas-sieja-stt-tyrime-minima-alvyda-bieliauska-ir-premjero-komanda-56-1263370>>
- [24] KALVAITĖ, Mėta. Statyba – kaip nesibaigiantis gyvenimo nuotykis. *Statybunaujienos.lt* [interaktyvus], 2015 11 27 [žiūrėta 2024 04 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.statybunaujienos.lt/naujiena/Statyba-kaip-nesibaigiantis-gyvenimo-nuotykis/6317>>
- [25] Kam reikalingas meras – autoinspektorius? *Tv3.lt* [interaktyvus], 2009 09 07 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/kam-vilniui-reikalingas-meras-autoinspektorius-n307985>>
- [26] Kapitalizmo Lietuvoje pradininko prisiminimuose – kuriozinės situacijos ir uždirbti milijonai. *Lrytas.lt* [interaktyvus], 2021 06 28 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2021/06/28/news/kapitalizmo-lietuvoje-pradininko-prisiminimuose-kuriozines-situacijos-ir-uzdirbti-milijonai-19903516>>

- [27] *Kas yra kas Lietuvoje* 93. Vilnius: Politika, 1993. 186 p.
- [28] *Kas yra kas Vilniaus apskrityje 2003*. Kaunas: Neolitas, 2003. 888 p.
- [29] KATKUS, Algirdas. *Nuo aušros iki sutemų*. Vilnius, 2008. 207 p.
- [30] Kęstutis Pūkas. *Vrk.lt* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <https://www.vrk.lt/2016-seimo/kandidatai?srcUrl=/rinkimai/102/rnk426/kandidatai/lrsKandidatasAnketa_rkndId-1102162.html>
- [31] KONOPLIOVAS, Genadijus. *Komandinė ekonomika: ištakos, vystymasis, šiandiena*. Vilnius: Mokslas, 1990. 68 p.
- [32] *Kooperatyvų veikla 1987–1990 metais*. Vilnius: Statistikos departamentas, 1991. 27 p.
- [33] *Lietuvos įmonės. Veiklos efektyvumas ir reitingai 2000–2004*. Vilnius: Viešoji įstaiga „Statistikos tyrimai“, 2006. 236 p.
- [34] *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.* Parengė V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys. Ser. Bažnyčios istorijos studijos, II. Vilnius: Aidai, 2009. 456 p.
- [35] Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos prezidiumas. Nutarimas dėl saugos ir sekimo tarnybų, 1992 12 23, Nr. I-2166. *E-seimas.lt* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.2437/>>
- [36] *Lietuvos verslo istorija*. Sud. L. Gadeikis. Vilnius: Neolitas, 2010. 367 p.
- [37] LILEIKIS, Algirdas. Forumas nebijo rinkos. *Lietuvos rytas*, 1990 10 30.
- [38] LSSR KGB „Z“ TARNYBA. *KGB veikla Lietuvoje* [interaktyvus], 2011 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <https://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_z.pdf>
- [39] MAČIUKAS, Žydrūnas. Bronislovas Lubys (1938 10 08–2011 10 23). *lrs.lt* [interaktyvus], 2021 10 05 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37045&p_k=1&p_t=83465>
- [40] MAJOROVIENĖ, Virginija. Gintautas Babravičius: „Mūsų nuopelnas buvo tas, kad gerai išmanėme sovietinę sistemą ir žinojome silpniausias jos vietas“. *Moteris.lt* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 04 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.moteris.lt/lt/veidai/g-65151-gintautas-babravicius-musu-nuopelnas-buvo-tas-kad-gerai-ismaneme-sovietine-sistema-ir-zinojome-silpniausias-jos-vietas>>
- [41] MATONYTĖ, Irmina. *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai, 2001. 357 p.
- [42] MATONYTĖ, Irmina. Vietinio elito formavimasis posovietiniame Kaune. *Kauno istorijos metraštis*. T. 1. Kaunas, VDU, 1998, p. 119–130.
- [43] Mažiau įvaizdžio, daugiau tiesos. *Verslo žinios*, 2000 02 11.
- [44] MILAŠIUS, Arūnas. Jonas Jagminas išparduoda verslą: šiandien paukštininkystė Lietuvoje – tarsi ant tiksincios bombos. *Delfi.lt* [interaktyvus], 2022 09 06 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/agro/agroverslo-naujienos/jonas-jagminas-isparduoda-versla-siandien-paukstininkyste-lietuvoje-tarsi-ant-tiksincios-bombos-91152717>>
- [45] MILINKEVIČIŪTĖ, Daiva. Imperatoriškojo Vilniaus universiteto (1803–1832) profesorių ir adjunktų kolektyvinė biografija. Daktaro disertacija. Vilnius: LII, 2020. 334 p.
- [46] Neramių širdžių karta. *Žydrasis ekranas*, 1978 10 26, p. 1.
- [47] Nijolė Dumbliauskienė. *Vrk.lt*, [interaktyvus] [žiūrėta 2024 04 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/rinkimai/3/Kandidatai/Kandidatas14019/Kandidato14019Anketa.html>>
- [48] Pateptasis bankas. *Verslo žinios*, 1995, Nr. 39, p. 6.
- [49] Pažyma apie Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos centro komiteto fondo Nr. 4421 papildymą. *LYA archyvas*, 2006 05 15, Nr. A6-5, p. 1.
- [50] PLEIKYS, Rimantas. Nutilo M1. *Lietuvos rytas*, 1990 10 23.

- [51] Private business. *Cambridge Dictionary* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/private-business>>
- [52] RAGAUSKAS, Aivas. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002. 478 p.
- [53] Rastas neįvykas „Status“ vadovas V. Bieliauskas. *Delfi.lt* [interaktyvus], 2006 10 06 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/crime/rastas-neįvykas-status-vadovas-vbieliauskas-foto-10881897>>
- [54] RYBINAITĖ, Aistė. Kauno mero rinkimai 2023. *viskas.lt* [interaktyvus], 2023 03 06 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.viskas.lt/straipsniai/kauno-mero-rinkimai-2023>>
- [55] Rokiškio sūris. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/rokiskio-suris/>>
- [56] SADECKAS, Alvydas. *Iš kriminalisto gyvenimo*. Vilnius: Alma littera, 2021. 399 p.
- [57] SELENIS, Valdas. Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 2008. 152 p.
- [58] SOLDATOV, Andrei; ROCHLITZ, Michael. The Siloviki in Russian Politics. *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*. Washington D. C.: Brookings Institution Press, 2018, p. 83–108.
- [59] Sraigtasparnis Arafatui baigtas. *Verslo žinios*, 1999 08 04.
- [60] STAŠAITIS, Arvydas. *Kaip kūrėme kapitalizmą*. Parengė D. Pocevičius. Vilnius: Kitos knygos, 2021. 334 p.
- [61] ŠIMKUS, Vilius. M1 prieš komjaunimą. *Mažoji Lietuva*, 1990 07 11, Nr. 27, p. 3.
- [62] ŠLEŽEVIČIUS, Adolfas. *Metai, kai nebuvo didvyrių*. Vilnius: Gairės, 2008. 528 p.
- [63] ŠLEŽEVIČIUS, Adolfas. *Tarp Scilės ir Charibdės*. Vilnius: Gairės, 1998. 351 p.
- [64] TEO LT. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/teo-lt>>
- [65] TRANAVIČIŪTĖ, Brigita. Verslumo ir versliškos visuomenės formavimasis ir transformacijos Kaune XX a. 7–9-uojų dešimtmečiais. Daktaro disertacija. VDU, KU, 2015. 174 p.
- [66] TVASKIENĖ, Jurga. Grėsmės šaliai grimzta užmarštin. *15min.lt* [interaktyvus], 2009 01 21 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/gresmes-saliai-grimzta-uzmarstin-56-24651>>
- [67] Už tėvynę. *Rockopedia* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <https://rockopedia.lt/dokuwiki/doku.php?id=uz_tevyne>
- [68] *Užkulisiai. Iš naujausios Lietuvos istorijos 2*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996. 144 p.
- [69] VAGNORIUS, Gediminas. *Valstybės kūrimas – misija (ne)įmanoma*. Vilnius: Lietuvos tarptautinių politinių ir ekonominių santykių institutas, 2010. 129 p.
- [70] VAITEKŪNAS, Stasys. *Bronislovas Lubys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013. 503 p.
- [71] Valentinas Pranas Milaknis. *Vrk.lt* [interaktyvus], 2004 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/rinkimai/2004/seimas/kandidatai/kand_biog_1_295788.htm>
- [72] Valstybės įmonė Registrų centras [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <www.registrucentras.lt>
- [73] VERBOVEN, Koenraad; CARLIER, Myriam; DUMOLYN, Jan. A short manual to the art of prosopography. *Prosopography Approaches and Applications*. Oxford: Linacre College, 2007, p. 35–70.

- [74] *Verslo amžius 1918–2018. Katės šuolis. Šimtmečio verslininkai – naujosios Lietuvos kūrėjai.* Kaunas: VšĮ Leidybos idėjų centras, 2019. 544 p.
- [75] *Verslo amžius 1918–2018. Lietuvių kapitalizmas, valdžia ir verslininkai.* Kaunas: VšĮ leidybos idėjų centras, 2019. 352 p.
- [76] Viktoras Butkus. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 04 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/viktoras-butkus-1/>>
- [77] VILKONČIUS, Laimis. Vienmečiai ir vienminčiai. *Jaunimo gretos*, 1987, Nr. 6 p. 28–29.
- [78] *Visuomenės požiūris į verslininką: Koks ir Kodėl?* LLRI tyrimas. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013. 97 p.
- [79] Vladas Algirdas Bumelis. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/vladas-algirdas-bumelis/>>
- [80] Žinomas verslininkas Karosas: nedarykite savo vaikų direktoriais, kol jie nepabuvo asistentais. *Delfi.lt* [interaktyvus], 2022 06 21 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/verslo-poziuris/verslas-pranesa/zinomas-verslininkas-karosas-nedarykite-savo-vaiku-direktoriais-kol-jie-nepabuvo-asistentais-90542691>>
- [81] ЗИМОВЕЦ, В. Г. „Красные“ директора. М: Молодая гвардия, 2023. 317 p.
- [82] Красные Директора. *Политическая Энциклопедия* [interaktyvus], [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://politike.ru/termin/krasnye-direktora.html>>
- [83] ФИЛИН, Георгий. Нашлось «золото партии»! Газета «Наша версия» №29, *versia.ru* [interaktyvus], 2017 07 31 [žiūrėta 2024 02 26]. Prieiga per internetą: <<https://versia.ru/k-ischeznoveni-yu-nesmetnyx-sokrovishh-prichasten-egor-gajdar>>

VILIUS ŠIMKUS

Lithuanian *Entrepreneurs with a Past* during the 1990s

Summary

The study attempts to expose the prototype of the Lithuanian *entrepreneur with a past* by analysing Lithuanian businesspeople of the period of 1990 to 2004 and taking into account their activities prior to the start of private business. In this study, specific groups of origin of entrepreneurs are singled out: former politicians, former underground entrepreneurs, former officials, law enforcers, former company administrators, and persons who founded the first cooperatives in the Soviet era. The age, education, geographical origin, the field of their business, etc. of the first businesspeople are analysed.

The article allows us to observe certain characteristics of the collective portrait of an entrepreneur with a past. Most of the businesspeople of this type were able to take advantage of their entrepreneurial background, their corporate administration, or their social capital to develop their businesses after the 1990s, but not all of them succeeded. Due to Lithuanian legislation, lack of compliance, lack of education, or old age, businesses set up by underground businesspeople, the KGB and high-ranking Communist Party figures eventually became exceptions in the context of Lithuanian business. Until 2004, businesses run by high-ranking Komsomol figures, former law enforcement officials, and administrators were particularly successful, and cooperatives were able to take advantage of their strengths. However, only a small number

of this type of people created long-lasting and sustainable businesses, while the majority remained players at the small business and sole trader level. Entrepreneurs with a past started their own companies between 1990 and 1996, the earliest entrants being the founders of cooperatives, underground entrepreneurs, and communists, and the latest being administrators and law enforcement officers. These entrepreneurs chose a wide range of activities, but enterprises in the services and commercial sectors dominated, with only businesspeople from the Communist Party and the administrators more likely to set up industrial and agricultural companies. The businesspeople had a broad age span, with birthdates ranging between 1920s and 1960s. The majority of these entrepreneurs had a university education, predominantly in engineering and the social sciences, although there were also graduates in arts and humanities among them. Only in two groups – the underground entrepreneurs and the founders of cooperatives – the proportion of businesspeople with only secondary or vocational education was relatively high. Although most entrepreneurs with a past are stigmatised in Lithuania and shy away from talking about themselves, they should not be seen in a one-dimensional way but as a kind of a heterogeneous reflection of the late Soviet era. The fact that only a small proportion of this type of entrepreneurs are successful in Lithuania today should not be overlooked.

Keywords: entrepreneur with a past, private business, businesspeople, company administrators